

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

Ը. ՏԱՐԻ. ԹԻԻ 12.

1850

ՅՈՒՆԻՍԻ 15.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՏԻՍԱԿ

Դ.

Պարծ և Փարջ :

ԱՐԴՈՒՍ կեանքը անդադար գործողութիւն մըն է ուսկից դադարիչ չըլլար, ինչպէս որ կեանքին դադարին ալ չըլլար ինչուան իր վերջին կէտը : Այն մարդ ալ պէտք է որ գործէ, ինչպէս պէտք է որ երթայ : Բայց ինչպէս որ ամէն գացող ալ մէկ կերպ չերթար, մէկը ծուռ մէկը շիտակ, մէկը ինկնալով մէկալը առանց ինկնալու, ասանկ ալ է գործողութեանց մէջ :

Այն որ մարդկանց խօսածն ու լսածն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ իրենց նմանեաց գործքերուն վրայ դատաստան ընել, մէկը այս բանս ըրեր է, մէկալը այն բանն, մէկը լաւ կամ շիտակ ըրեր է, մէկալը գէշ կամ ծուռ. և թէ որ

իրենք իրենց վրայ ալ դառնան ու քննեն՝ նոյն բանը կը տեսնեն :

Մարդ կամ իր համար յատուկ կը գործէ, կամ ընկերութեան համար, որ է ըսել ուրիշներու համար. առջինին մէջ օգուտն ալ փնտնի ալ իր անձին համար է, կամ գոնէ մեծ մասամբ իրեն համար է. իսկ երկրորդին մէջ թէ իրեն և թէ ուրիշներուն : Առանձին գործողութեանց մէջ փնտնի ալ օգուտն ալ շատ հեղ միայն ինքն է քննողն և իմացողն, բայց ընկերական գործողութեց մէջ՝ այնչափ քննողք և դատողք կան որչափ իմացողք, և որչափ իմացողք՝ այնչափ ալ անկէց մաս մը հանողք թէ չար թէ բարի :

Լյս մտածութիւններէն կը հետեւի որ մարդ պէտք է զգուշանայ իր գործոց մէջ որ փնտս չգործէ անձին կամ ընկերին, կամ թէ փնտսակար և անօգուտ կերպով չգործէ. և շատ ալ զգաստ ըլլայ իր գործոցը մէջ, որովհետեւ ամէն օր իրեն կը տեսնուի որ շատ մարդիկ շատ անգամ ծուռ քայլեր կ'առնուն, այսինքն է ծուռ կը գործեն, և թերեւ ինքն ալ այն շատ սխալողներէն մէկն է:

Լյսպէս շատ ու դիւրաւ սխալմանց պատճառը յայտնի է որ մարդու մտքին չափաւորութիւնն կամ պղտիկութիւնն է, որով ասպարայ ըլլալին չի կրնար տեսնել, ներկային վրայ ալ կանկ չառնէր մտածելու ու քննելու. բայց սակայն ամէն մարդիկ ալ նոյն աստիճանի չեն այս բանիս մէջ, ոմանք աւելի շիտակ պատճառներով կը մտածեն ներկայն, և անկէջ քիչ մը աւելի կրնան ապագայն գուշակել, և երբոր այն ճանաչմամբ գործեն՝ գործքերնին աւելի շիտակ կ'ըլլայ, իրենք ալ խելացի կ'ըսուին: (Ը) Ե որ մէկը կարծէ թէ խելացի ըլլալը ամէն մարդու տրուած չէ, գոնէ պիտի չուրանայ՝ թէ շիտակ և լաւ գործելն ամէն մարդու ալ կը վայել և օգտակար է. որով ամէնքն ալ պիտի ջանան այնպէս գործելու. իսկ թէ որ մարդկանց մեծ մասը սակաւախելք կամ սակաւագէտ են, որով և դիւրասխալ, պէտք է ասոնց հնարք մը գտնել չի սխալելու, որ իրենց բնական հանձնարոյն և ուսմամբ գիտցածնուն պակսութիւնն ալ լեցնէ. և ահա այս պատուական հնարքս ամէն մարդկանց ալ տրուած է, և է փորձ:

Ինութիւնը իրաւ տկար ստեղծեր է զմարդ, բայց տուեր է իրեն ուժ մը ինքն զինքն զօրացնելու. չափաւոր ըլլեր է զինքն, բայց հնարք մըն ալ տուեր է իր չափն ընտրելու ուրիշներուն չափն ալ իրենին միացնելով. ինչպէս որ մարդս առանձին իր բնական ուժովն շատ խելճ և ողորմելի է և առանց ընկերութեան քաղաքական կենաց բարգաւաճանք չի կրնար ունենալ, և ոչ իսկ իրեն հիւղը կրնայ կանգնել առանց ու

րիժ մը օգնութեան. իսկ անով կրնայ հազար տարիներ զիմացող և բլուրներու հաւատար շէնքեր շինել, այսպէս ալ անոնց մտաւոր ուժին օգնութեամբ՝ կրնայ իր միտքը զօրացնել և բարձրագոյն բաներու հասնիլ. առաջուան անկարելին կարելի ընել, դժուարը՝ դիւրին, ծուռը՝ շիտակ: Իդեղը աճեցնել չըլլար, բայց կ'ըլլայ անոր խելքը աճեցնել ուրիշներուն խելքին ուժովը: Խելացի մարդիկ անով խելացի եղեր են, որ գիտցեր են ուրիշներուն խելքէն օգուտ հանել իրենց: Դանն կամ մարդու խելքը կանթեղ մը կը նմանի, ոմանց եղը աւելի է, ոմանցը պակաս, ոմանցը աւելի ոմանցը պակաս զուտ, որով մէկմէկէ աւելի կամ պակաս լոյս մը կ'արձրկեն, սակայն ամենունն ալ առանձինն առնելով՝ պղտի լոյս մըն է. իսկ երբոր քանի մը կանթեղ մէկ տեղ բերես՝ մեծ լոյս մը կը վայլէ. և որչափ որ կանթեղները մօտեցնես, տեղդ աւելի կը պայծառանայ, որչափ հեռացնես այնչափ կը մթննայ, և թէ որ բոլոր իրարմէ զատես, ամէն տեղ ալ նուազ լոյս մը կ'ըլլայ: Եւ այս հնարքս է որ բնութիւնը տուաւ մարդկանց իրենց չափաւորութեանը զարման. ճանչնալ իրենց տկարութիւնը և իրենցմէ առջիններուն ըրածները քննել, և անով իրենց ընելէն կարգաւորել, անոնցմէ գիտնալ՝ թէ իրենց ուզածն ալ բարձր պիտի ըլլայ թէ չար, և թէ ո՞ր կերպով կրնան յաջողիլ. այս է փորձաւորութիւն ըսածն, որ ամէն խելքէ ալ վեր է:

Փորձը երկու կերպով կը ստանայ մարդ, մէկ մը իրմով կամ իր վրայ ընելով և սորվելով, մէկ մ'ալ ուրիշի վրայ տեսնալով և սորվելով. և ահա այս ետքինս է գլխաւոր և օգտակար փորձաւորութիւն. վասն զի առջինը ամենուն չի հանգիսի, այսինքն չեն կրնար ամէն բան իրենցմով փորձել, և թէ որ կարենային ալ ամէն բան փորձել՝ ի հարկէ ոմանց մէջ պիտի յաջողէին, ոմանց մէջ ալ չէ. չի յաջողիլն է ծուռ կամ գէշ գործել, իսկ գէշ չընելու համար՝

կամ պէտք էր գործքէն ետ կենալ, կամ ուրիշին ըրածը դիտել և անկէ խելք տորլիլ . ուրեմն դարձեալ ուրիշին փորձին կարօտ կ'ըլլար մարդ, կամ գոնէ մէկ անգամ մը ուրիշին գործողութիւնը իրենին վկայ պիտի ունենար : Որչափ ալ մէկը խելացի և հանձարեղ ըլլայ, չի կրնար փորձառութեան հաւատարիլ՝ անոր համար շատ ճշմարտութեամբ զրուցեր է քերթողը թէ « Բնմահից յաջողել, մահացուաց է փորձել » :

Բրդ ամէն մարդ ուղիղ գործելու համար, պէտք է ճանչնայ որ անկարելի է ինքն իր խելքովը ուղիղ գործել կամ միշտ ուղիղ գործել, որով նախ իր հպարտութիւնը կամ անձնասիրութիւնը մէկդի թողու, և անոր ընկեր յամառութիւնը՝ որ պատենի պէս զհպարտութիւնը իր մէջը անփուտ կը պահէ, գիտնայ որ ինքն ալ մարդ է աստուած չէ . հասակն թէպէտ և ունենայմէ բարձր ըլլայ՝ սակայն հազիւ հինգ կանգուն է, այս պէս խելքն ալ թէպէտ ունենայմէ աւելի՝ բայց այն ալ իր կանգնաչափն ունի . իսկ բարձր տեղի մը տեսարանը վայելու համար, պէտք է որ հասակը բարձրացնէ՝ ոտք ոտք սանդուխէ մը ելլելով կամ բլրի կող մը մագլցելով, այսպէս ալ մտաւոր բարձրութեանց տեսարանաց համար՝ պէտք է ուրիշ շատ մտքեր իրենին աստիճան ընէ : Այլ որչափ շատ աստիճան ելլէ՝ ի հարկէ այնչափ ալ բարձրագոյն կը տեսնէ . որչափ որ մէկն աւելի փորձառու ըլլայ, այսինքն շատոնց ըրածը դիտած ըլլայ՝ այնչափ աւելի զգուշութեամբ և իմաստութեամբ կը գործէ : Բնդհակառակն որչափ ալ մէկն անփորձ է՝ այսինքն ուրիշներուն ըրածն չի դիտեր, պէտք է որ իր գործքն ալ այնչափ աւելի պահասաւոր ըլլայ :

Վեր հիմա աչքդ աշխարհագիտակին և դարձու ուր որ կ'ուզես . կը տեսնես բազմութիւն մարդկանց որ մէյմէկ գործքի ետեւէ են, ամէնն ալ մտքերնին դրած են բան մը ընելու, և արդէն ձեռուրնին ալ գործքի զարկած են . իսկ թէ որ դու քեզի հարցնես, թէ ար-

դեօք այս ամէնն ալ պիտի յաջողին . արդեօք ամէնքն ալ լաւ հետեւանք պիտի ունենան . չես համարձակիր այն ըսելու, և միտքդ կը պառկի թէ գոնէ շատին գործքը սխալ և հետեւանքը ծուռ պիտի ըլլայ : Պատճառն ալ գիտես, որ ուղիղ գործելու համար երկու բան պէտք էր . կամ առաջուցմէ գիտնալ ըլլալիքը, որ կ'ըսուի նախատեսութիւն, և ասիկայ է որ Բնտուածոյ տրուած է ըսաւ քերթողը, և քիչ մարդ կայ որ խելքին ուժովը կարենայ առաջուց գուշակել ետեւի ըլլալիքը . կամ ուրիշներուն ըրածը և անկէջ եղածը գիտնալով՝ իր գործքը շիտակ ճամբու մէջ դնել, այս է Փորձը, և այս է հասարակաց ընելիքը : Բրդ երբոր մէկը նախատեսութիւն չունի՝ մտքին տկարութեանը պատճառաւ, փորձառութիւն չունի՝ անհամբերութեանը պատճառաւ, կամ հպարտութեամբ ուրիշի հետեւել չուզելուն պատճառաւ, անկարելի է որ ուղիղ գործէ, բայց եթէ բաղդով երբեմն այսպէս երբեմն այնպէս հանդիպին գործքերը :

Երաւ է որ սովորական գործքերը առանց մտածութեան կ'ըլլուին և շիտակ ալ կ'ըլլան, բայց ասոր պատճառը այն է՝ որ մէկ մը առաջուց նախատեսուած և փորձուած են . ասանկ ալ անոնց նման գործքերուն՝ հարկաւոր չըլլար երկար մտածութիւն կամ փորձառութիւն, վասն զի նմանները նման ալ հետեւանք կ'ունենան :

Սակայն մէկն որ կ'ուզէ անսովոր և մեծ բան մը ընելու, և առանց այս երկու հարկաւոր գիտելեաց՝ սխալատեսութեան և փորձառութեան, սոթ թրեւր է մէջ մտնելու, շատ վախնալու է որ չի սխալի և սխալման հետեւանքն ալ մեծ և չարաչար չըլլայ . վասն զի մեծ քարը մեծ վէրք կը բանայ, ծանր կշիռքը օտտիկ կը ձգմէ : Երբ համար շատ զգուշալի է մարդու այս կերպով գործքի մը մէջ մտնել . մանաւանդ անանկ գործքի որ յատուկ իր անձին համար չէ, հապա ընկերութեան կամ ազգի համար է . վասն զի ինչպէս լաւ մտածած և փոր-

ձուած բանին օգուտը մեծ է, այսպէս ալ մեծ է ֆնանս՝ որ պիտի ծագի այն գործքէն՝ որ առանց նախատեսութեան և փորձառութեան կ'ըլլուի ընկերութեան մը կամ ազգի մը մէջ: Ինչ որ շատ հեղ պզտի բանի մը ամբողջութիւն ալ մտաց աչքի տակ առնենք դժուար է, հապա որչափ մեծ խեղճ և երկայնատեն մը պէտք է մեծ գործքի մը ամէն պարագաները լաւ կշռելու և ամէն բանին առաջն առնելով՝ գործելուն պատշաճ կերպը գտնելու համար: Եւ ինչուան որ մէկը այսպէս չընէ, այսինքն կամ փորձառութեամբ խրատուելով կամ խորունկ խելքով և երկայն մտածութեամբ ընելու ընկերական և ազգային մեծ գործքին վախճանը չի քննէ, և անկէ՝ մեծ օգուտներ չի գտնէ, (կ'իմացուի ճշմարիտ օգուտ ընկերութեան կամ ազգին, և ոչ անձին) ինչուան որ անոր դժուարութիւնները և վտանգները չի քննէ և անոնց ամէն մէկուն ալ ճարր չի գտնէ, ինչուան որ աչք չառնէ ամէն բան անփնաս կերպով առաջ տանելու, պէտք չէ միտքը դրածը առաջ տանիլ: Իսկ եթէ մէկն առանց ստանկ մտածութեանց ուղէ գործել, ըսել է որ այնպիսին այս չորս յատկութիւններէն մէկն պիտի ունենայ, կամ Յանդուգն՝ որ վստահ է իր խելքովը մեծ մեծ և լաւ լաւ բաններ ընել. կամ Տկարամիտ, որ բանին առանց առջեւ ետեւը ճանչնալու և ճանչնալ կարենալու՝ իր չափէն վեր բանի մէջ կը մտնէ, և ուրիշներուն գլուխը փորձանք կը բերէ. կամ Չարակամ, որ ուրիշներուն փոստը՝ բանի տեղ չի գնէր, և իր ընտրած մասին շահը բոլորին փնասէն վեր կը դնէ. և կամ Վերբնաշնորհ, այսինքն երկնքէն անսոսկ խելք մը և զօրութիւն մը առած ըլլայ՝ որ անով առանց երկայն մտածութեան և փորձառութեան՝ ընէ և յաջողի: Եւ ջի իրեք յատկութիւնը՝ մարդկան պակսութիւններ են, որ դժբաղդաբար դիւրին է ունենալը զմէկը կամ զմէկալը շատ կամ քիչ. իսկ վերջինը մեծ կատարելութիւն մըն է որ աւելի ձրի Բստուծոյ շնորհք մը սեպէ.

լու է քան ջանից պտուղ. և թէ որ մէկը իր վերոյիշեալ գործողութեանց մէջ իր վրայ այս շնորհքին ուժը չի զգար, չի տարակուսի որ մէկաշնոնց ազդեցութեան պիտի ունենայ: Իսկ թէ որ մէկն ոչ ասոնք և ոչ զանիկայ իր վրան յանձն առնու, հապա բնական մեծ խելքին ուժն ալ բաւական սեպէ մեծ գործք մը և լաւ մեծ գործք մը ընելու, նախ պէտք է իր մեծ խելքին ալ անձնասիրութեանէն զատ մեծ վկայ մը ունենայ. երկրորդ գիտնայ որ ասանկ բաներու մէջ, ինչպէս առաջ ըսինք, ամենէն մեծ խելք ունեցողն է փորձառուն:

Ուրեմն աշխարհատես, գործէ, վասն զի կեանքդ միակերպ գործողութիւն է. բայց գործէ՛ փորձով՝ որ գործքդ ուղիւ ըլլայ և օգուտ բերէ քեզի և այլոց: Գործէ՛ հարկաւորը, ետ կեցիր անհարկաւորէն. վասն զի սիրտ և միտք շատ բաններ կ'առաջարկեն, բայց շատին ընելու ոչ ուժ ունին ոչ հնարք: Հարկաւորը գործէ՛ հարկաւոր միջոցով կամ ճամբով, վասն զի հաւասարապէս գէշ է թէ ծաղկընելու վրայ քալելով փոսի մէջ երթալ, թէ փոսերու մէջ ինկնալով, ուղել ծաղկած դաշտի մը հասնիլ: Իսկ երբոր խելքդ չի հասնիր ուղած գործքիդ, երբոր մեծ օգուտ մը չես տեսներ անկէ, մանաւանդ երբոր վտանգներ ալ կան որոնց պատճառը չես գտած, երբոր չես գիտեր թէ ընելիք ետեւ ինչ պիտի ըլլայ, ետ կեցիր, թող այն գործքը. անկէ ետ կենալդ՝ գործքեղադարիլ չէ, հապա աւելի լաւ գործք ընել է. առաջին գովելի բանն է՝ բարիք մը ընելն, երկրորդ բարիքն է չար բան մը չընելն կամ չար բանի մը պատճառ չըլլալն. երբոր առաջինը ընելու ըստոյգ ապահով չես, երկրորդին մէջ կեցիր: Եւ ըլլայ որ ձեռք զարնես բանի մը և անանկ դուռ մը բանաս, որ վերջը գոցելու ոչ միայն քու ուժդ չուալէ, հապա և ոչ քեզի հետ կամ քեզմէ վերջէ կողներունը: